

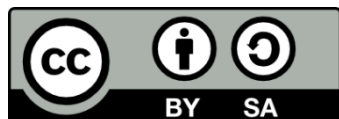

Διονύσιος Σολωμός: μια ανάγνωση

Ενότητα 2^η : διγλωσσία (ιταλικά - ελληνικά)

Κατερίνα Τικτοπούλου

Τμήμα Φιλολογίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

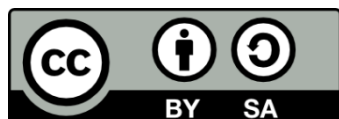
Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ενότητα 2: διγλωσσία ιταλικά – ελληνικά

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Περιεχόμενα ενότητας

1. οι προϋποθέσεις της σολωμικής διγλωσσίας και τα χαρακτηριστικά της
2. η διαχείριση των δύο γλωσσών από τον ποιητή
3. η διαπλοκή ιταλικής και ελληνικής
4. το σύνθετο γλωσσικό/ποιητικό επίτευγμα
5. το δίγλωσσο έργο

Σκοποί ενότητας

- να συνοψίσει τις προϋποθέσεις της σολωμικής διγλωσσίας (χρήση δύο γλωσσών: ιταλικής και ελληνικής)
- να παρουσιάσει τα βασικά χαρακτηριστικά της διγλωσσίας στην περίπτωση του Σολωμού
- να παρουσιάσει τους τρόπους με τους οποίους ο Σολωμός χρησιμοποίησε τις δύο γλώσσες
- να επισημάνει τη σημασία της διγλωσσίας του στην επίτευξη των γλωσσικών και ποιητικών επιδιώξεών του
- να ενθαρρύνει την ανάγνωση του δίγλωσσου έργου

1. οι προϋποθέσεις της σολωμικής διγλωσσίας και τα χαρακτηριστικά της

προϋποθέσεις της σολωμικής διγλωσσίας

- γενέθλιος τόπος (Ζάκυνθος) και τόποι διαμονής και μόνιμης εγκατάστασης (Ιταλία, Επτάνησα)
- καταγωγή / «γλώσσες του σπιτιού» (home language)
 - πατέρας, ιταλικής αριστοκρατικής καταγωγής
 - μητέρα, ζακυνθινή λαϊκής καταγωγής
- σπουδές στην ιταλική γλώσσα και στην Ιταλία

→ διγλωσσία : ιταλικά* και ελληνικά*

* διευκρίνιση 1

ιταλική → κυρίως η βενετσιάνικη διάλεκτος

- η γλωσσική επαφή των Επτανήσων ήταν κυρίως με τη Βενετία μέχρι και το 1797 (κατά την Ενετοκρατία)
- ως το β' μισό του 19^{ου} δεν υπάρχει ενιαίο ιταλικό κράτος και ενοποιημένη η ιταλική γλώσσα, αλλά ισχυρές επιμέρους διάλεκτοι.
- γλώσσα της ιταλικής λογοτεχνίας: η διάλεκτος της Τοσκάνης

* διευκρίνιση 2

ελληνική → ζακυνθινό ιδίωμα

στις αρχές του 19^{ου} αι.

- δεν υπήρχε ενιαία ελληνική γλώσσα αλλά τοπικά ιδιώματα (πρβλ. Δημήτριος Κ. Χ. Βυζάντιος, [Η Βαβυλωνία, ή η κατά τόπους διαφθορά της ελληνικής γλώσσας](#))
- συζήτηση για την κατάλληλη γραπτή και προφορική εθνική γλώσσα
 - καθομιλουμένη ([Ρήγας](#), [Δ. Καταρτζής](#), [Α. Χριστόπουλος](#), [Ι. Βηλαράς](#) κ.ά.)
 - αρχαίζουσα ([Ν. Δούκας](#), [Π. Κοδρικάς](#) κ.ά.)
 - «μέση οδός» (καθαρεύουσα / [Α. Κοραής](#))

χαρακτηριστικά της σολωμικής διγλωσσίας

- ατομική & κοινωνική
- πρώιμη
- ταυτόχρονη
- λειτουργική
- μονόπλευρη (ή υπερισχύουσα)

2. η διαχείριση των δύο γλωσσών

ιταλική (1/2)

- γλώσσα ανάγνωσης
- γλώσσα καθημερινής προφορικής επικοινωνίας, δημόσιας και ιδιωτικής
- γλώσσα γραπτής έκφρασης

Ο Σολωμός
*[...] εις αυτήν <την
ιταλική> συνήθως
ομιλούσε, και, τες
περισσότερες φορές,
επρωτοσχεδίαζε τα
ποιήματά του [...]*

[Πολυλάς 1859](#), σ. μθ'

ιταλική (2/2)

- γλώσσα γραπτής επικοινωνίας
- γλώσσα ποιητικής έκφρασης (στην αρχή και στο τέλος της διαδρομής)
- γλώσσα σκέψης

Προς Γεώργιο Μαρκορά

Corfù 5 Aprile 1831

Caro Giorgio,

Mi si fa credere da qualcuno che tu possa nella tua libreria avere il Mazzoni. Io qui, come sai, non conosco alcuno; onde, se l'hai, da' ordine che me lo diano. Un libretto di Beccaria sullo stile, scritto male, ha dei pensieri che bramo di revedere. Se tu non l'hai, fa' che te lo presti (come tuo) il Delviniotti che lo ha, e mandamelo ché assai mi preme di rileggerlo. Te lo manderò indietro presto. [...]

[Πολίτης 1991](#), σ. 195

ελληνική* (1/4)

*ζακυνθινό ιδίωμα

- γλώσσα προφορικής επικοινωνίας
- γλώσσα γραπτής επικοινωνίας

Προς Γεώργιο Δε Ρώσση

Ζάκυνθος, 1825

Μα το Θεό που μου φαίνεται πως η καλή μου τύχη θα με βοηθήσει να μελετήσω τον Κάννιγκ. Ωστόσο μάζεψε τον νου σου, για να ημπορέσεις να μου γράψεις ολίγα λόγια σ' ένα χαρτί: στους 1810 και 11 τι ήταν ο Κάννιγκ; Ποιες περιστάσεις πολιτικές εις την Αγγλία ημπορούν εκείνο τον καιρό να μου δώσουν αφορμή να βγάλω καμία σπίθα –μη βιαστείς ολότελα, και με όλη σου την ησυχία... [...]

[Πολίτης 1991](#), σ. 118.

ελληνική* (2/4)

*ζακυνθινό ιδίωμα

- γλώσσα ποιητικής έκφρασης
 - πολύγλωσσες σάτιρες
 - νεανικά γυμνάσματα
 - Η Γυναίκα της Ζάκυθος

Το ιατροσυμβούλιο

Τέλος πάντων ήρθε η ώρα
όπου εσπάρθηκε στη χώρα
πως πεθαίνει τ' ανεψίδι
του Δοτόρου του Ροΐδη·
και ο Δοτόρος δεν αργεί,
αμπονόρα την αυγή,
το μπαστούνι του να βάλει
αποκάτου απ' τη μασκάλη,
και κουνώντας το κεφάλι
και τα φρύδια, ευθύς αρπάζει
το καπέλο και φωνάζει:
«Ah! Non voglio più aspettar;
θε να ιδώ cos'è sto affar. [...]

[Πολίτης 1948](#), σ. 277.

ελληνική (3/4)

γλώσσα στόχος (1/2)

ο Σολωμός θα επιδιώξει

- να καλλιεργήσει την καθομιλουμένη γλώσσα
- να διαμορφώσει ενιαία ποιητική γλώσσα
- να γίνει ο εθνικός ποιητής της Ελλάδας

ελληνική (4/4)

γλώσσα στόχος (2/2)

ο Σολωμός, επιστρέφοντας στη Ζάκυνθο το 1818 γνωρίζει καλύτερα τα ιταλικά από τα ελληνικά (“αφαιρετική διγλωσσία”)

θα χρειαστεί

- να ξαναθυμηθεί τη μητρική γλώσσα
- να μελετήσει την ελληνική γλώσσα στις διάφορες ελληνικές λογοτεχνικές παραδόσεις

ανακτώντας τη μνήμη της γλώσσας

Παρακολουθείστε στον σύνδεσμο που ακολουθεί ένα μικρό απόσπασμα από την ταινία του Θ. Αγγελόπουλου, *Μια αιωνιότητα και μια μέρα* (1998)

<https://www.youtube.com/watch?v=3NNIMspCpMA>

<http://www.theoangelopoulos.gr/onemovie.php?lng=Z3JlZWw=&movienam=bWlhIGFpd3Zpb3RudGEga2FpIG1pYSBtZXJh>

Αρχειο Επεξεργασία Προβολή Ιστορικό Σελιδοδείκτης Εργαλεία Βοήθεια

ΘΟΔΩΡΟΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ | ...

www.theoangelopoulos.gr/onemovie.php?lng=Z3JlZWw=&movienam=bWlhIGFpd3Zpb3RudGEga2FpIG1pYSBtZXJh

W Radicalismo - Wikipedia Πιο συχνά αναγνωσμέ... Ξεκινώντας Προτεινόμενες τοποθ... http://www.engonoro... Σύντομη Περιγραφή A... http://adclick.g.doubl...

Μια αιωνιότητα και μια μέρα (1998)

Γενικά στοιχεία

Έτος: 1998
Διάρκεια: 130 λεπτά
Χρώμα: Έγχρωμη
Χώρα: Ελλάδα
Διακρίσεις: 1998. Χρυσός Φοίνικας του Φεστιβάλ Κανών-Οικουμενικό βραβείο της Καθολικής Εκκλησίας

Η ταινία

Ο Αλέξανδρος, ένας μεσόκοπος συγγραφέας, ασχολείται με το ημιτελές έργο του Σολωμού Ελευθέριου πολιορκημένοι. Από το ποίημα λείπουν λέξεις, κι ο Αλέξανδρος αποπειράται να τις συγκεντρώσει, να τις αγοράσει, όπως έκανε για τις δικές του λέξεις κι ο Σολωμός. Τούτες οι λέξεις μπαίνουν στο παζλ της συμπλήρωσης του ημιτελούς αριστουργήματος, για να στοιχειώσουν και τη ζωή του Αλέξανδρου. Όμως οι δυνάμεις του έχουν εξαντληθεί, κι ο ίδιος βαδίζει προς το θάνατο. Ο χρόνος που του απομένει, ανήκει στις αναμνήσεις, στον απολογισμό μιας ζωής, γεμάτης χαμένες ευκαιρίες και λάθος κινήσεις. Μόνο μία κίνηση υπάρχει ακόμα: μια τυχαία συνάντηση μ' ένα άστεγο αγόρι, παιδί των φαναριών. Προσκολλάται σ' αυτό το παιδί, αναβάλλει την «αναχώρηση» και παρατείνει την αιωνιότητα κατά μία μέρα, για να μεταφέρει στον μικρό του φίλο κάτι από τη γνώση του, ν' αφήσει τα ίχνη του πάνω σε κάποιον, μέσα από το βλέμμα του οποίου θα σωθεί εκείνος που φεύγει...

Ο Θόδωρος Αγγελόπουλος με τα μάτια των Νέων | ΤΑΙΝΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ | 23-29.1.14 Ο Θόδωρος Αγγελόπουλος με τα μάτια των Νέων Ταινιοθήκη της Ελλάδος από τις 23 έως τις 29 Ιανουαρίου 2014.

Σύνδεση

Follow @Anaparastasi

EL 4:08 μμ 28/9/2015

επιστολή Σπ. Τρικούπη προς Πολυλά, Μάιος 1859 (1/4)

[...] μετέβην εις το κτήμα του, με εδεξιώθη δε φιλοφρονέστατα, χάρις εις την συνομιλίαν, την οποίαν ηρχίσαμεν, περί των άγγλων ποιητών, τους οποίους εθαύμαζεν όσο και εγώ και ησθάνετο καλύτερον εμού. Την επομένην ήλθεν επίτηδες εις την πόλιν διά να μου ανταποδώσει την επίσκεψιν, και κατά την συνδιάλεξιν μού απήγγειλε μίαν ιταλικήν ωδήν του *Διά πρώτη λειτουργίαν*. [...]

Ο Σολωμός, παρατηρήσας ότι αφού ήκουσα την ωδήν έμενα σκεπτικός και σιωπηλός, με ηρώτησεν την γνώμην μου. «Το ποιητικόν σας τάλαντον, του είπα, θα σας εξασφαλίσει μιαν λαμπράν θέσιν εις τον ιταλικόν Παρνασσόν, αι πρώται όμως είναι ήδη κατειλημμένα. Ο Παρνασσός της νεωτέρας Ελλάδος δεν έχει ακόμη τον Δάντη του», κατ' αίτησίν του δε του εξέθεσα τότε τα της γλώσσης και της φιλολογίας μας.

επιστολή Σπ. Τρικούπη προς Πολυλά, Μάιος 1859 (2/4)

«Τα ελληνικά δεν τα ηξεύρω, μου λέγει. Πώς θα μπορούσα να γράψω κάτι καλόν;» Πράγματι, δεν εγνώριζε ει μη λίαν ατελώς και αυτήν την ομιλουμένην. «Η γλώσσα, του απήντησα, την οποίαν ερροφήσατε με το γάλα της μητρός σας, είναι η ελληνική· δεν θα έχετε παρά να την επαναφέρετε εις την μνήμην σας, και, εάν συγκατατίθεσθε, είμαι πρόθυμος να σας βοηθήσω το κατά δύναμιν όσον θα είμαι εις την Ζάκυνθον, και νομίζω ότι θα είμαι επ' αρκετόν [...] Δεν εννοώ, του προσέθεσα, ούτε την γλώσσαν την φιλολογικήν, η οποία είναι τόσον δύσκολος, ούτε την μακαρονικήν, η οποία είναι τόσον γελοία, αλλά την μητρική σας γλώσσαν την ζωντανήν».

επιστολή Σπ. Τρικούπη προς Πολυλά, Μάιος 1859 (3/4)

Όταν είδα εξαπτόμενην την φιλοτιμίαν του, επρομηθέυθην αυθημερόν έν αντίτυπον των Ωδών του Χριστοπούλου. Από δε της επομένης ετέθημεν επί το έργον, και επί τινας μήνας διηρχόμεθα τας ημέρας μαζί, ασχολούμενοι αποκλειστικώς με τα ελληνικά.

Εβδομάς δεν είχε παρέλθει από της πρώτης συνομιλίας μας, και ο Σολωμός με εξέπληξε απαγγέλων μου έν άσμα, το οποίον είχε μόλις συνθέσει εις γλώσσαν ελληνικήν: *Την είδα την Ξανθούλα, την είδα όταν αργά / εκίνησε η βαρκούλα να πάει στην ξενιτειά. Ήτο το πρώτον του σύνθεμα εις την γλώσσαν αυτήν.*

επιστολή Σπ. Τρικούπη προς Πολυλά, Μάιος 1859 (4/4)

Μόλις έγινε γνωστόν, οι πάντες εις την Ζάκυνθον το ετραγουδούσαν. Εσπέραν τινά οι συμπατριώται του ήλθαν πολυπληθείς και το ετραγούδησαν υπό τα παράθυρά του. Συνεκινήθη εκ τούτου βαθύτατα.

Μετά τινας ημέρας ήρχισε την ωδήν του εις την Ελευθερίαν, την οποίαν και εντός ολίγου χρόνου επεράτωσε. Δεν ήτο άνθρωπος να συμβουλεύεται Γραμματικήν, ούτε να ανοίγει Λεξικόν. Αι λέξεις του απέλειπον, αι δε ολίγαι, τας οποίας κατείχε, δεν του εχρησίμευον παρά μόνον διά να αποδίδει ελληνιστί διανοήματα ιταλιστί συλληφθέντα. [...]

[Merlier 1957](#), σ. 190-191.

επιστολή Λ. Στράνη προς U. Foscolo, Πρόλογος στις *Rime Improvisate* (Corfù 1822)

[...] Κατά τ' άλλα ο φίλος μου δε χρησιμοποιεί την ιταλική ποίηση παρά μόνο αυτοσχεδιάζοντας για να ευχαριστήσει τους φίλους του, κι όλη του η φροντίδα είναι να διαμορφώσει τη νέα ελληνική γλώσσα, ένα έργο που το περιμένουν όλοι όσοι είναι ευαίσθητοι στην πατριωτική τρυφερότητα και φιλοτιμία με ανυπομονησία και με αγωνία για την παραμικρή αθυστέρηση. Στο μεταξύ ακούσαμε σ' αυτό το ιδίωμα <ελληνική γλώσσα> και οχτάβες και τερτσίνες και ανομοιοκατάληκτους στίχους με τέτοιο τρόπο που μας θυμίζουν τους κλασικούς· και γρήγορα θα Σας στείλω την *Τρελή Μάνα*, μια σύνθεση πρωτότυπη, που τις στροφές της, όποτε τις τραγουδούσε, τις συντρόφευαν πάντοτε δάκρυα. [...]

[Πολίτης 1955](#), σ. 301-302.

η διαχείριση των δύο γλωσσών

ιταλική

- γλώσσα ανάγνωσης
- γλώσσα προφορικής και γραπτής επικοινωνίας
- γλώσσα γραπτής έκφρασης
- γλώσσα ποιητικής έκφρασης

→ κατεξοχήν γλώσσα σκέψης

ζακυνθινό ιδίωμα / ελληνική

- γλώσσα ανάγνωσης
- γλώσσα προφορικής και γραπτής επικοινωνίας
- γλώσσα γραπτής έκφρασης
- **γλώσσα ποιητικής έκφρασης**

→ κατεξοχήν γλώσσα ποιητικής έκφρασης

3. η διαπλοκή ιταλικής και ελληνικής

μαθητεία στην ελληνική γλώσσα & λογοτεχνία

Από τα αυτόγραφα χειρόγραφα του Σολωμού

φρενιτης (mi pare che sia delirio)

λιμανι mi pare che sia canale

βουτυτάδες νιοτοτορι κολυμπυστάδες

connotati σουσούμια (κακό) κατασυμαδα (καλύτερο)

(pregchiere) τα παρακάλια

[Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 45. 25*-27, 48.2

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (1/15)

Σημείωση Πολυλά στους *Ελεύθερους Πολιορκισμένους* :

«Διάφορες μελέτες εις το ποίημα περιέχουν τα χειρόγραφα· τους στοχασμούς τούτους, εις ιταλική γλώσσα γραμμένους, αναγκάσθηκα να μεταφράσω και να τους προτάξω ως εισαγωγήν εις τα τρία Σχεδιάσματα διά δύο λόγους, [...]»

«Είναι ομοίως μεταφρασμένα από την ιταλικήν όσα άλλα πεζά απαντώνται εις τα Σχεδιάσμ. Β΄ και Γ΄»

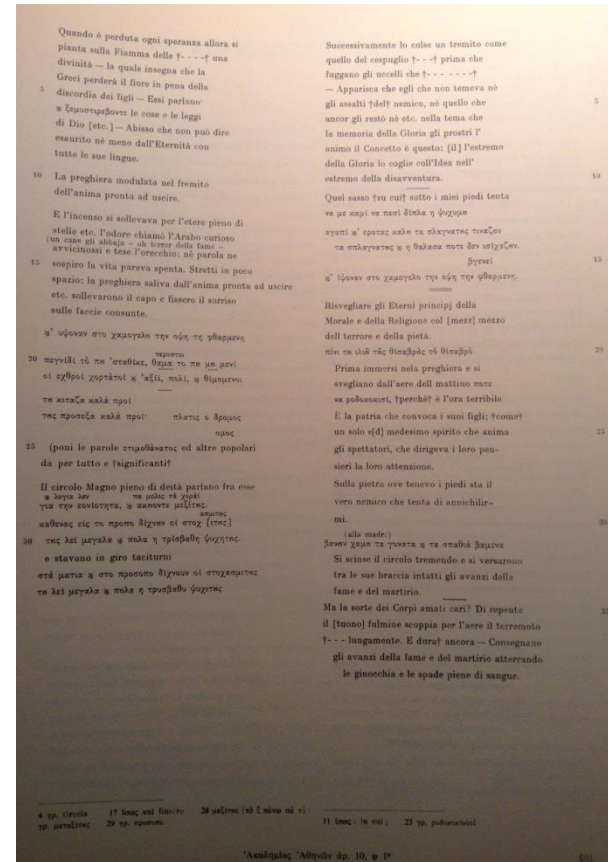
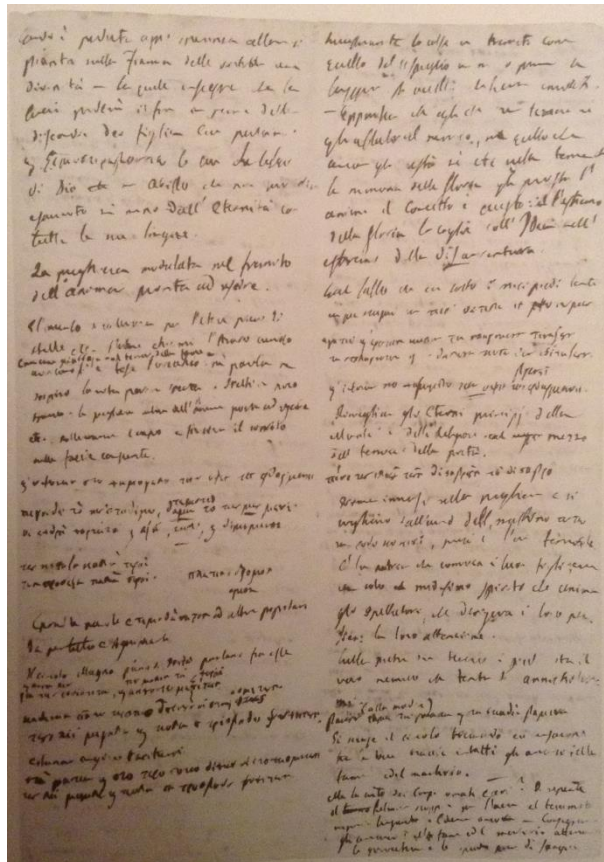
[Πολίτης 1948](#), σ. 354.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (2/15)

φωτογραφία χειρογράφου

τυπογραφική μεταγραφή

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (3/15)

Risvegliare gli Eterni principj della
Morale e della Religione. col [mezz] mezzo
dell terrore e della pietà.

πίνι τσ ιλιξ τξς θισαβρξς τò θισαβρò

20

Prima immersi nela preghiera e si
svegliano dall'aere del mattino ποτε
να ροδοκοκισι, †perchè† è l'ora terribile
È la patria che convoca i suoi figli; †come†
un solo e[d] medesimo spirito che anima
gli spettatori, che dirigeva i loro pen-
sieri la loro attenzione.

25

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (4/15)

«Τα **σχεδιάσματα** είναι ποιητική ύλη σε μια πρώτη ακατέργαστη ακόμα ποιητική μορφή. Ο ποιητής καταγράφει μ' αυτά το θεματικό υλικό είτε ολόκληρου του ποιήματος [...] είτε μεγαλύτερων ή μικρότερων ενοτήτων του [...], με σκοπό να το μεταπλάσει αργότερα σε ελληνικούς στίχους.»

[Τσαντσάνογλου 1982](#), σ. 173.

Και το λιβάνι ανέβαινε στον ουρανό που ήταν γεμάτος άστρα κλπ. Η μυρωδιά τράβηξε τον Αράπη που πλησίασε γεμάτος περιέργεια και έστησε αυτί: ούτε λέξη, ούτε στεναγμός, η ζωή έμοιαζε σβησμένη. Στριμωγμένοι σε λίγον χώρο: η δέηση ανέβαινε από την ψυχή που ήταν έτοιμη να βγει κλπ. Σήκωναν το κεφάλι, με το χαμόγελο ζωγραφισμένο στα φθαρμένα πρόσωπα

Κι υψώναν στο χαμόγελο την όψη τη φθαρμένη

[Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 401.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (5/15)

«Οι **στοχασμοί** έχουν συνήθως τη μορφή οδηγιών, υποδείξεων και υπομνήσεων “εις εαυτόν” σε δεύτερο πρόσωπο· αποτελούν δηλαδή τα κριτικά αυτοσχόλια του ποιητή κατά την πορεία της δημιουργίας του έργου του. [...] Το κείμενο των στοχασμών μπορεί να αφορά τη δομή, τις ιδέες, τον τόνο, τους στόχους του ποιήματος ή ακόμα να διατυπώνει γενικές αρχές ποιητικής.»

Τσαντσάνογλου 1982, σ. 173.

(βάλτε τις λέξεις *ετοιμοθάνατος* και άλλες λαϊκές παντού και † με σημασία†)

Να αφυπνίσεις τις Αιώνιες αρχές της Ηθικής και της Θρησκείας μέσω του τρόμου και του οίκτου

Αυτόγραφα Έργα, σ. 401.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (6/15)

«Οι **σημειώσεις** είναι επεξηγηματικά σχόλια, προορισμένα για τον αναγνώστη, τα οποία ο ποιητής προφανώς σκόπευε να τα τυπώσει στο τέλος του ποιήματος.»

[Τσαντσάνογλου 1982](#), σ. 173.

Σημείωση για τη στροφή 40 του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν*

(3) Η περιτειχισμένη Τριπολιτσά δεν έχει κάστρον, και εις τον τόπον του κάστρου εννοεί ο ποιητής της μεγάλην Τάπιαν της πόλης

[Πολίτης 1948](#), σ. 98.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (7/15)

«ο γενάρχης της λογοτεχνίας αυτής δεν ήξερε ελληνικά, αλλά τα έμαθε και τα μάθαινε ως το τέλος της ζωής του»

[Σεφέρης 1984](#), σ. 71.

«αμφιβολία για το γλωσσικό μέσο [...] το οποίο [...] δεν υπέταξε ποτέ καλά»

[Λορεντζάτος 1994](#), σ. 29.

«τα ιταλικά παρέμειναν για πάντα η γλώσσα την οποία προτιμούσε προκειμένου να αποτυπώσει με μεγαλύτερη σαφήνεια και ακρίβεια τις σκέψεις του»

[Rotolo 1988](#), σ. 106.

«ήθελε να καταστήσει την ιταλική γλώσσα μεσολαβητή της έκφρασής του και, ταυτόχρονα, χαλινό στην παρορμητική του έμπνευση [...]»

[Μάκριτς 2008](#), σ. 51.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (8/15)

«Έτσι λέοντας σηκώνεται από το μνήμα
και κάνει τρία πατήματα παρέκει
(αντισηκώθει ευθύς το αντρίκιο ένδυμα
κι έδειξε το γυναίκιο)· εδέκει στέκει: +

*Quel suo portamento che parve |υμα| quello di un
angiolo che di tornar risolve onde si |εκυ| mosse* (απέκει)
στρέφει το ωραίο της μάτι άνω στ' αστέρια –
στο Lambro ευθύς – γιαμά χτυπάει τα χέρια»

+ «και με φέρσιμο αγγέλου, που το βήμα
πατεί, να πάει κει που 'θελ' έρθει απ' έκει»

Ο Λάμπρος - [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 35.13-22.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (9/15)

«Πώς πάει το έθνος; πώς πάνε οι δουλειές;»

Και άφησε το κουπί του και με το χέρι εσυχνόκοβε τον αέρα *orriizationalmente*.

«Είδες να μαδάνε την κότα και ο αέρας να συνεπαίρνει τα πούπουλα; Έτσι πάει το έθνος.»

Η Γυναίκα της Ζάκυθος - [Τσαντσάνογλου 1991](#), σ. 36.

Έψαλλε την Ανάσταση *incessantemente* η φωνή της δείχνοντας ανυπομονιά για να 'μπει στο κορμί της

Ο Κρητικός - [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 376 Β 9-10.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (10α/15)

Ότι αυτός μου 'χε μηνύσει «Λίγην ώρα ακόμα ζω»,
το [φαρμάκι ευθύς επήρα] σαν το αθάνατο νερό.
†Δεν τον† βλέπω πεθαμένον και δεν πάει λαχταριστά
μη μακρύς καιρός με βάλει σ' αλλουνού την αγκαλιά.

Ότι αυτός μου 'χε μηνύσει «Λίγην ώρα ακόμα ζω»,
εκατάπια το φαρμάκι σαν αθάνατο νερό.
Ma tu perchè tardi?

Ότι εσύ μου 'χες μηνύσει «Λίγην ώρα ακόμα ζω»,
εκατάπια το φαρμάκι σαν αθάνατο νερό.
Ma tu, perchè tardi dolce anima?

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (10β/15)

Αλλά εσύ * * * * * πώς αργείς γλυκιά ψυχή;
Αχ! το ψυχομαχητό σου θέλ' είν' άγριο και βαρύ.
[Έλα γλήγορα! ότι] μου 'πες: «Λίγην ώρα ακόμα ζω»,
εκατάπια το φαρμάκι σαν αθάνατο νερό.

– Ma tu anima dolce e buona, perchè tardi a venire?
Ah! la tua agonia è crudele e lunga.
M'hai mandato a dire “Poca ora vivrò”
e presi il veleno come acqua immortale.

Ma tu, anima dolce, perchè tardi a venire?
Ah! la tua agonia è tormentosa e lunga.
Tu mi mandasti a dire “Poco ho da vivere”
ed io ho inghiottito il veleno come fosse acqua immortale.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (10γ/15)

Ma tu, anima dolce e buona, perchè non scendi?
Forse è lunga è tormentosa la tua agonia.
Fa presto, cessa la tua pena e la mia.
La vergine è sola; immenso popolo la affolla etc.
Appena tu m'hai detto "Poco vivrò"
εκατάπια το φαρμάκι σαν αθάνατο νερό.

Αλλά πώς δεν κατεβαίνεις; Πώς αργείς, γλυκιά ψυχή;
Αχ! το ψυχομαχητό σου θέλ' είν' ... και βαρύ.
Έλα ογλήγορα και πάψε και των δυόνε τον καημό
είσαι μο † - - - † , ολομόναχη κι εγώ.
Ότι εσύ μου 'χες μηνύσει «Λίγην ώρα ακόμα ζω»,
εκατάπια το φαρμάκι σαν αθάνατο νερό.

Η Φαρμακωμένη στον Άδη, [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 387 A 37-40, 386 A 5-6, 387 B30-31, 386 A 19-386 B 6, 386 A 27-31, 386 B 37-40 & A-B 47, 385 A 10-13, 383 A 34-39, 383 B 10-15

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (11α/15)

Allora mise anche il piccolo dottore, e le bilancie stettero spospese. Τα ζύγη ασήκωσεν αγάλι / δεν έγερναν τη μια μεριά δεν έγερναν την άλλη.

όταν στα ζύγη †---† τον δόχτορα είχε βάλει / δεν έγερναν τη μια μεριά δεν έγερναν την άλλη

Ondeggiarono i due piattelli incerti e caddero dall'altra parte

και να ζυγιάζει αρχίνησε· να πούμε την αλήθεια / αφού λιγάκι εστάθηκε τη μια μεριά την άλλη / γέρνει κατά το δόχτορα και πέφτει κάτω αγάλι

Η Τρίχα - [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 333 Β 46-49, 334 Α 1-2, 339 Α 40, 341 Α 25-27

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (11β/15)

βροντάει τους δίσκους τρεις φορές και τέλος τους υψώνει / **εβρέθηκαν ισόμετρα τη μια μεριά την άλλη** / γέρνει κατά το δόχτορα και πέφτει κάτω αγάλι

βροντάει τους δίσκους τρεις φορές και τέλος τους υψώνει / **κι ίσια ανάερα εμείνανε τη μια μεριά την άλλη** / γέρνουν κατά το δόχτορα και πέφτουν κάτω αγάλι

αφού incerti un poco restarono

Η Τρίχα - [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 342 Α 41-43, 351 Α 10-12, 351 Α 11.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (12/15)

E vidi un nano **καθισμένον το διπλόδι** [μ' ένα biobo] E stavo a mirare quegli occhi piccoli e lucenti e pieni di malizia.

Η Γυναίκα της Ζάκυθος - [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 297 Β 20-23.

Prima immersi nella preghiera e si svegliano dell'aere del mattino **πότε να ροδοκοκκινήσει** †perchè† è l'ora terribile.

Οι Ελεύθεροι Πολιορκισμένοι - [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 410 Α 1-7.

Quando è perduta ogni speranza allora si pianta sulla Fiamma delle †----† una divinità la quale insegna che la Grecia perderà il fiore in pena della discordia dei figli. Essi parlano **και ξεμυστηρεύονται** le cose e le leggi di Dio.

Οι Ελεύθεροι Πολιορκισμένοι - [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 401 Β 21-23.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (13/15)

Η Κόλαση πάντ' άγρυπνη σου στήθηκε τριγύρου·
αλλά δεν έχει δύναμη πάρεξ μακριά και πέρα
μακριά 'πο την Παράδεισο, και συ **σ' εσέ** 'χεις μέρος·
μέσα στα στήθια σου τ' ακούς, Καλέ, να λαχταρίζει;

Ο Πόρφυρας - [Πολίτης 1948](#), σ. 251.

L' inferno t'è teso intorno da tutte le parti; ma le sue
forze non valgono che lontano del Paradiso, e tu, o
Uomo, **n'hai** una parte chiusa nel petto. Lo senti tu che
ti palpita dentro, o Buono?

Ο Πόρφυρας - [Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 565. 1-3

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (14/15)

- Τί λες; Ως πότε θα πηγαίνει εμπρός αυτή η υπόθεση;
- Τί εννοείς να πεις;
- Τους δούλους μου βγάνεις έξω;
- Είναι ευκολότερο να λανθάνεστε εσείς

Ο Διάλογος - [Πολίτης 1955](#), σ. 12, 16, 22.

**Δεν ακούστηκε, από ότα / έψαλ' ο Άγγλος ο τυφλός / τ'
αγκαλιάσματα τα πρώτα / που έδωσ' άντρας γυναικός.**

Εις τον θάνατον του Λορδ Μπάιρον - [Πολίτης 1948](#), σ. 103.

**Κοιτάζοντας τον ουρανό, αληθινή πατρίδα·
για τούτη τι χρειάζεται να παίρνουμε φροντίδα;**

Η Τρίχα - [Πολίτης 1948](#), σ. 103.

ιταλικά κατά τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων (15/15)

- παρεμβολές (interference) της ελληνικής στην ιταλική
 - Lambros, Λαμπρος, το Lambro, Lampros
[Αυτόγραφα Έργα](#), σ. 36.10, 43.7, 53.13 και 15.
 - σημασιολογικές, συντακτικές...
- ελληνικά, ιταλικά, “ελληνοϊταλικά”
 - «Μισό γραμμένο στα ιταλικά, μισό στη γλώσσα μας [...] Ένα τρίτο ακόμη μέρος [...] γραμμένο στη γλώσσα που όπως είναι πιθανότερο σε αυτή φαίνεται πως έκανε τις ιδιαίτερες σκέψεις του, μια γλώσσα μεικτή, καθαρά δικό του επινόημα: ελληνοϊταλικά.»
 - πολιτισμική μεταφορά

[Λορεντζάτος 1994](#), σ. 29-30

γλώσσα → πολιτισμική μεταφορά

- λεξιλόγιο
- εκφραστικοί τρόποι
- έννοιες
- εικόνες
- ποιητική
- στιχουργία (π.χ. [Εις μοναχήν](#), [Ο Λάμπρος](#))

4. το επίτευγμα του Σολωμού

Σολωμός, η αρχή της νεοελληνικής λογοτεχνίας

«Και παραξενεύεται κανείς όταν σκεφτεί ότι ενώ ήταν πολύ πιο φυσικό ν' αρχίσει η λογοτεχνία μας από συγγραφείς του τύπου του Κρυστάλλη, άρχισε απεναντίας από έναν ποιητή που η φυσική του ροπή τον έριχνε ολότελα έξω από τον στίβο της μεγάλης του προσπάθειας [...].

Αλλά την πορεία της ελληνικής γλώσσας την εχάραξε μια για πάντα η διάνοια του Σολωμού. Και ίσως επειδή ερχότανε κάθε τόσο από μακριά, να κοίταξε τα πράγματα με το φρέσκο και με το σίγουρο μάτι που τα κοίταξε.»

[Σεφέρης 1984](#), σ. 72, 74.

αξιοποίηση ελληνικών & ευρωπαϊκών λογοτεχνικών παραδόσεων

- δημώδης μεσαιωνική λογοτεχνία
- κρητική λογοτεχνία
- δημοτικό τραγούδι
- ζακυνθινή παράδοση
- Χριστόπουλος, Βηλαράς ...

- ιταλική λογοτεχνία (νεοκλασικισμός,
προρομαντισμός)
- γερμανικός ρομαντισμός και ιδεαλισμός,
- ευρωπαϊκός μυστικισμός

γλωσσική και πολιτισμική διαπίδυση

«Σε ένα πρώιμο στάδιο της σταδιοδρομίας του έγραψε ποιήματα στα ιταλικά, που στερούνταν οποιουδήποτε προσωπικού ύφους, εκμεταλλευόμενος απλώς τις υπάρχουσες συμβάσεις. Τελικά όμως έκανε το αντίθετο από ό,τι οι πιο επιτυχημένοι αποικιακοί ή μετα-αποικιακοί συγγραφείς, που αναπλάθουν και επεκτείνουν την ηγεμονική αποικιοκρατική γλώσσα μπολιάζοντάς τη με το πνεύμα τους ρυθμούς και τη γεύση της εγχώριας γλώσσας, προκειμένου να εκφράσουν την εμπειρία τους ως ιθαγενείς. Αντίθετα, μπολιάζοντας τα ελληνικά με την εκλεπτυσμένη ουσία της ιταλικής ποίησης και της γερμανικής σκέψης, ο Σολωμός επεξέτεινε και βάθυνε τις εκφραστικές δυνατότητες της ελληνικής γλώσσας βάσει της ιταλικής και άλλων γλωσσών».

[Μάκριτζ 2008](#), σ. 53-54.

5. το δίγλωσσο έργο

διακρίσεις

- ιταλόγλωσσο 1818-1824/1827 και 1846-1855
- δίγλωσσες/πολύγλωσσες σάτιρες 1824
- ελληνόγλωσσο 1820-1855

στερεότυπη συγκεντρωτική έκδοση

Διονυσίου Σολωμού Άπαντα, Επιμέλεια Λίνος Πολίτης,
Αθήνα: Ίκαρος.

- τόμ. Α΄: Ποιήματα (1948) 2012
- τόμ. Β΄: Πεζά και Ιταλικά (1955) 2005
- τόμ. Β΄, Παράρτημα: Ιταλικά (Ποιήματα & Πεζά) 1960
- τόμ. Γ΄: Αλληλογραφία 1991

ελληνικά ποιήματα και πεζά (1/2)

τόμ. Α΄: ΠΟΙΗΜΑΤΑ

- Τα πρώτα ποιήματα
- *Ύμνος εις την Ελευθερίαν*
- *Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον. Ποίημα λυρικό*
- Ποιήματα 1823-1833
- *Ο Λάμπρος*
- *Ο Κρητικός*
- *Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*

ελληνικά ποιήματα και πεζά (2/2)

- *Ο Πόρφυρας*
- Τα τελευταία αποσπάσματα και επιγράμματα
- Σατιρικά
- Μεταφράσεις

Πεζά και ιταλικά (ποιήματα & πεζά)

τόμ. Β΄: ΠΕΖΑ & ΙΤΑΛΙΚΑ

- *Ο Διάλογος*
- *Η Γυναίκα της Ζάκυνθος*
- Ποιήματα γραμμένα στην Ιταλία (1815-1818)
- *Rime Impronvisate* (1822 / β΄ έκδ.: 1823)
- Άλλα σονέτα και ποιήματα της εποχής της Ζακύνθου
- Σατιρικά της εποχής της Ζακύνθου
- Πεζά (επικήδειοι και άλλα της εποχής της Ζακύνθου)
- Ποιήματα και πεζά σχεδιάσματα της τελευταίας δεκαετίας (1847-1857)

Βιβλιογραφικές αναφορές (1/2)

- [Λορεντζάτος, Ζ., 1994. Δοκίμιο Ι: Το εκφράζεσθαι, Μελέτες. τόμ. Α΄. Αθήνα: Δόμος, σσ. 17-109.](#)
- [Μάκριτζ, Π., 2008. Σολωμός. Από την πολυγλωσσία στη μονογλωσσία. Εκμαγεία της ποίησης. Σολωμός, Καβάφης, Σεφέρης, Αθήνα: Εστία, σσ. 37-92.](#)
- [Πολίτης, Λ., επιμ., 1948. Διονυσίου Σολωμού Άπαντα. τόμ. Α Ποιήματα. Αθήνα: Ίκαρος.](#)
- [Πολίτης, Λ., επιμ., 1955. Διονυσίου Σολωμού Άπαντα, τόμ. Β Ιταλικά και πεζά. Αθήνα: Ίκαρος.](#)
- [Πολίτης, Λ., επιμ., 1964. Διονυσίου Σολωμού Αυτόγραφα Έργα, τόμ. Α Φωτοτυπίες. τόμ. Β Τυπογραφική Μεταγραφή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης \[τώρα: Πολίτη, Λ., Κεχαγιόγλου, Γ., Τσαντσάνογλου, Ε. & Τικτοπούλου, Κ., 1998-2012. Διονυσίου Σολωμού, Αυτόγραφα Έργα, Δεύτερη έκδοση αναθεωρημένη. Ενότητες 1-15. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης\].](#)

Βιβλιογραφικές αναφορές (2/2)

- [Πολίτης, Λ., επιμ., 1991. Διονυσίου Σολωμού Άπαντα, τόμ. Γ: Αλληλογραφία, Αθήνα: Ίκαρος.](#)
- [Πολυλάς, Ι., επιμ., 1859. Διονυσίου Σολωμού τα Ευρισκόμενα. Κερκύρα.](#)
- [Σεφέρης, Γ., 1984. Ελληνική γλώσσα. Δοκιμές. τόμ. Α΄. Αθήνα: Ίκαρος, σσ. 64-76.](#)
- [Τσαντσάνογλου, Ε., 1982. Μία λανθάνουσα ποιητική σύνθεση του Σολωμού. Αθήνα: Ερμής.](#)
- [Τσαντσάνογλου, Ε., επιμ., 1991. Η γυναίκα της Ζάκυθος : όραμα του Διονυσίου Ιερομονάχου εγκάτοικου εις ξωκλήσι Ζακύνθου. Ηράκλειον: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.](#)
- [Merlier, O., 1957. Exposition du centenaire de Solomos. Athènes: Institut Francais d'Athènes.](#)
- [Rotolo, V., 1988. Dionisios Solomos fra la cultura italiana e la cultura greca. Ιταλοελληνικά, Ι, σσ. 87-110.](#)

Περισσότερη συναφής βιβλιογραφία (1/4)

- Αθανασοπούλου, Α., 1996/1. Φαινόμενα γλωσσικής διαπλοκής στο έργο του Σολωμού. [Μαντατοφόρος](#), τχ 41, σσ. 5-49.
- [Βελουδής, Γ., 2000. «της γλώσσας μας τα κάλλη». Για τη γλώσσα του Σολωμού. Κριτικά στον Σολωμό. Κριτικά, φιλολογικά, ερμηνευτικά, Αθήνα: Δωδώνη, σσ. 136-185.](#)
- [Βελουδής, Γ., 2004. Εθνική γλώσσα. Ο Σολωμός των Ελλήνων. Αθήνα: Πατάκης, σσ. 208-232.](#)
- Γαραντούδης, Ε., 2000. Η μετρική του Σολωμού: ρυθμός μιχτός, αλλά νόμιμος. [Πόρφυρας](#), τχ 95-96, σσ. 325-358.
- Δάλλας, Γ., 1997. Ο Σολωμός ανάμεσα σε δύο γλώσσες. Η αμφίδρομη δοκιμασία της ποιητικής ιδέας. [Δέντρο](#), τχ 142, σσ. 688-703.

Περισσότερη συναφής βιβλιογραφία (2/4)

- Καββαδίας, Σπ. Α., 1987. *Η λαϊκή ζωή και γλώσσα στο ελληνόγλωσσο έργο του Διονυσίου Σολωμού*. Αθήνα.
- [Τικτοπούλου, Κ., 1998. Παρατηρήσεις για τη διγλωσσία του Σολωμού: ανάμεσα στα ιταλικά και στα ελληνικά στο Μνήμη Ελένης Τσαντσάνογλου. Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά Ζ' Επιστημονικής Συνάντησης, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 207-229.](#)
- Τικτοπούλου, Κ., 2001. Ο ιταλόγλωσσος Σολωμός. *Διονύσιος Σολωμός (150 χρόνια από τον θάνατο του ποιητή)*. Μύαρης Γ.Κ., επιμ., *Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας*. Λευκωσία, σσ. 53-71.
- [Χατζηγιακουμής, Εμμ. Κ., 1968. Νεοελληνικά Πηγαί του Σολωμού. Κρητική λογοτεχνία, Δημώδη μεσαιωνικά κείμενα, δημοτική ποίηση. Εν Αθήναις: Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών.](#)

Περισσότερη συναφής βιβλιογραφία (3/4)

- [Coutelle, L., 2009. Για την ποιητική διαμόρφωση του Διονυσίου Σολωμού \(1815-1833\). Αθήνα: Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη.](#)
- Lavagnini, B., 1973. Gli inizi poetici di Solomòs in Italia, *Accademia Nazionale dei Lincei*, XXVIII (34), σσ. 33-48.
- [Marcheselli-Loukas. L., 1992. Ζητήματα στιχουργίας. Ο εντεκασύλλαβος του Σολωμού. Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας. Θεσσαλονίκη: Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σσ. 251-274.](#)

Περισσότερη συναφής βιβλιογραφία (3/4)

- [Minitti-Γκώνια, D., 1998-2000. Γλωσσικές παρατηρήσεις στα ιταλικά ποιήματα του Σολωμού \(πρόδρομη ανακοίνωση\). Επιστημονική εφημερίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, ΛΒ΄, σσ. 361-392.](#)
- Peri, M., 1996/1. Μικροπαρατηρήσεις στον Σολωμό. [Μαντατοφόρος](#), 41, σσ. 83-115.
- Pontani, F. M., 1941. Le poesie italiane di Dionisio Solomòs. *Giornale Storico della Letteratura Italiana*, σσ. 93-108.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Κατερίνα Τικτοπούλου
«Διονύσιος Σολωμός: Μια ανάγνωση. Διγλωσσία (ιταλικά – ελληνικά)».
Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
[σύνδεσμο μαθήματος](#).

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος ενότητας

Επεξεργασία: Πετρίδου Ελένη
Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2015

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση **X.YZ**.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση **X1.Y1Z1** διαθέσιμη εδώ. (Συνδέστε στο «εδώ» τον υπερσύνδεσμο).
- Έκδοση **X2.Y2Z2** διαθέσιμη εδώ. (Συνδέστε στο «εδώ» τον υπερσύνδεσμο).
- Έκδοση **X3.Y3Z3** διαθέσιμη εδώ. (Συνδέστε στο «εδώ» τον υπερσύνδεσμο).

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

